

Commentaar

Over het humaniseren van strafrecht

Erik Claes*

In het Belgische strafrecht hebben recent enkele markante hervormingen plaatsgegrepen. Zo heeft op 12 januari 2005 het parlement de zogenoemde Basiswet gevangeniswezen goedgekeurd,¹ waarin de rechtspositie van de gedetineerde centraal staat. Aanleiding voor deze regeling was de tot dan weinig transparante regelgeving van het gevangeniswezen, het willekeurige optreden van de penitentiaire administratie en de vernederende omstandigheden in de gevangenissen als gevolg van overbevolking. Recenter nog is de wet van 22 juni 2005 inzake bemiddeling, die een kader aanbiedt voor een veralgemeend aanbod van herstelbemiddeling tussen daders en slachtoffers van een delict.² Achter deze wet schuilt de politieke wil om de strafrechtpleging beter af te stemmen op het ideaal van een participatieve, communicatieve en op herstel gerichte justitie. Kenmerkend voor beide initiatieven is dat ze baden in een breed gedragen consensus om het penale apparaat een meer humaan gelaat te geven.

Gelet op de vertrouwenscrisis die de Belgische strafrechtspleging de laatste tien jaren heeft doorgemaakt – waarbij de zogenaamde Witte Mars naar aanleiding van de zaak Dutroux als markeerpunt fungeert –, zijn er heel wat redenen om deze tendens tot humaniseren van de strafrechtspleging toe te juichen. De geschiedenis van de twintigste eeuw leert ons desondanks om voorzichtig om te springen met de realisatie van nobele idealen en waarden. ‘De bekoring tot het goede’ kan in de praktijk nogal eens vreemde wendingen nemen.³ Nobele idealen – ze zijn vaak ook erg vaag – worden wel eens gebruikt ten voordele van minder fraaie doelstellingen. Of, dramatischer nog, ze geraken geperverteerd.

* Deeltijds docent Faculteit Rechtsgeleerdheid, KU Leuven en post-doctoraal onderzoeker, FWO-Vlaanderen.

1 Verschenen in het Belgisch Staatsblad van 1 februari 2005. Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden van 12 januari 2005.

2 Verschenen in het Belgisch Staatsblad van 27 juli 2005. Wet van 22 juni 2005 ter invoering van bepalingen inzake bemiddeling in de Voorafgaande Titel van Wetboek van Strafvordering en in het Wetboek van Strafvordering.

3 Over deze problematiek, zie het prachtige boek van T. Todorov, *Mémoire du mal. Tentation du bien. Enquête sur le siècle*, Parijs: Robert Laffont 2000.

Het ziet er niet naar uit dat de nobele wind die door de Belgische strafrechtspiegeling waait, immuun zal zijn voor dit soort gevaren. Een penale context is er één waar de overheid via haar instituties collectieve emoties van wraak en verontwaardiging kanaliseert. Doorheen penale instituties mobiliseert de overheid ontzettend veel macht en kan ze bovendien op dramatische wijze haar gezag demonstreren. Het is in zo'n context helemaal niet zeker wat er uiteindelijk van de wil om het strafrecht een menselijker gelaat te geven zal overblijven. De totstandkoming en goedkeuring van genoemde wetten mag dan wel aan het strafrecht meer humane gelaats-trekken geven, het is spannend afwachten of deze trekken niet zullen vervagen na de concrete implementatie van die wetten.

Wie het humaniseren van het (Belgische) strafrecht verwelkomt, maar deze dynamiek tegelijk niet voor vanzelfsprekend aanneemt, zet zichzelf onvermijdelijk in een positie van kritische waarnemer. En dan rijst bijvoorbeeld de vraag waarover we het eigenlijk allemaal zo roerend eens zijn als we het hebben over het meer humaan maken van het strafrecht. Of er worden vraagtekens geplaatst bij de concrete realisatie van de hiervoor geschetste wetgevende initiatieven. Gestemd door gevoelens van optimisme én kritische aarzeling, wens ik in wat volgt een drietal vragen tot voorwerp van dit commentaar te maken. 1. Hoe vullen de recente wetten (de basiswet gevangeniswezen en de verwettelijking van herstelbemiddeling) het ideaal van humaniseren in? Wat hebben ze met elkaar gemeen en waarin liggen hun verschillpunten? 2. Wat maakt dat we in de implementatie van die wetten zo behoedzaam moeten omgaan met de tendens tot humaniseren van het (Belgische) strafrecht? 3. Hoe aan de risico's van uitholling en pervertering van deze trend remediëren en welke rol is hier eventueel weggelegd voor de strafrechtstheorie?

Met wat zin voor abstractie zouden uit de basiswet gevangeniswezen en de wet van 22 juni 2005 inzake herstelbemiddeling een tweetal types van humaniseren van strafrecht kunnen worden gepuurd.

Het eerste type, dat zich losweekt van de basiswet, maar er tegelijk overheen reikt, is *rechtspositioneel* van aard.⁴ Strafrecht wordt er gehumaniseerd door de gedetineerde meer rechtsbescherming te geven tegen het willekeurige optreden van de penitentiaire overheid. De wet erkent de gedetineerde als volwaardig rechtsburger: als een rechtssubject, een drager van

4 De term 'rechtspositionele benadering' is afkomstig van de bezieler van de basiswet, Prof. L. Dupont, zie ook zijn, *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*, Leuven: Universitaire Pers 1998.

rechten en plichten, die voor zijn rechten kan opkomen en de overheid kan aanspreken op de eerbiediging van die rechten.

Het tweede type van humaniseren van strafrecht noem ik *dialogisch*. Het sluit aan bij de conceptie van bemiddeling die neergelegd is in de wet van 22 juni 2005. Artikel 2, § 2 van die wet definieert bemiddeling als:

‘een proces dat aan personen in conflict toelaat om, als zij er vrijwillig mee instemmen, actief en in alle vertrouwelijkheid deel te nemen aan het oplossen van moeilijkheden die voortvloeien uit een misdrijf, met de hulp van een neutrale derde en gegrond op een bepaalde methodologie. Ze heeft tot doel de communicatie te vergemakkelijken en partijen te helpen zelf te komen tot een akkoord inzake modaliteiten en voorwaarden tot pacificatie en herstel.’

Met een dergelijke opvatting over bemiddeling en met de keuze voor veralgemening van het aanbod tot bemiddeling in alle fasen van de strafrechtspleging zou het strafrecht aan humaniteit winnen. Als remedie tegen een gedepersonaliseerde justitie, erkent de wet nu voluit de individuele personen in/achter dader en slachtoffer. Ze geeft rekenschap van het gegeven dat zij door de gepleegde feiten in een complexe interindividuele verhouding tot elkaar zijn komen te staan. Ze valoriseert het vermogen van dader en slachtoffer om elkaar aan te spreken. Als remedie tegen het participatieve deficit in de strafrechtspleging, erkent de wet ook het vermogen van partijen om, ondersteund door een bemiddelaar en op grond van een bepaalde methodiek, zelf constructief in hun conflictverhouding te gaan staan en zo zelf mee te werken aan een pacificerende reactie op een (als) misdrijf (omschreven feit).

Wat beide types van humaniseren van strafrecht bij elkaar houdt, is een bredere (rechts)ethische visie: de ambitie van een politieke gemeenschap om haar rechtsburgers te valoriseren in hun *waardigheid* als menselijke persoon.

Zo is de rechtspositionele benadering de vertaling van een breder engagement. Deze benadering weerspiegelt de overtuiging dat elk individu, ook hij die strafbare feiten heeft gepleegd, verdient geëerbiedigd te worden in zijn waardigheid als menselijke persoon. Hij verdient respect voor en ondersteuning van die bekwaamheden die hem tot een menselijke persoon maken: het vermogen tot handelen en kiezen, het vermogen een zinvol leven en toekomst uit te bouwen, het vermogen zijn innerlijke leefwereld en de intieme beleving van zijn lichamelijke af te schermen van de blik

van de ander, het vermogen vertrouwensrelaties aan te gaan, het vermogen te participeren aan de publieke zaak en daarin aanspraak te maken op redelijkheid.⁵

Ook de verwettelijking van herstelbemiddeling die de intermenselijke dialoog centraal stelt, staat in het perspectief van de menselijke waardigheid. Dader en slachtoffer krijgen heel wat mogelijkheden aangeboden om elkaar doorheen het proces van bemiddeling gevoelig te maken voor elkaars waardigheid als *concreet* menselijke persoon. Belangrijk ook is dat doorheen het bemiddelingsgebeuren dader en slachtoffer in de wederzijdse erkenning van elkaars standpunt in zichzelf waarde en waardigheid kunnen (her)ontdekken. De bemiddelaar speelt in dit proces een belangrijke rol. In de voorbereidende gesprekken met de partijen afzonderlijk, probeert hij reeds de gevoeligheid voor de humaniteit van de tegenpartij wakker te maken.

Beide types van humaniseren van strafrecht hebben tegelijkertijd ook belangrijke verschilpunten, waardoor ze ieder op *hun* manier uiting geven aan de idee van respect voor de waardigheid van de menselijke persoon.

Ten eerste. Waar in de rechtspositionele benadering van het gevangeniswezen het respect voor de menselijke waardigheid zich vooral ent op de verhouding gedetineerde vs. overheid, daar krijgt de menselijke waardigheid in de verwettelijking van herstelbemiddeling vooral gestalte in de verhouding tussen dader-slachtoffer. In de rechtspositionele benadering gaat het om een *eenrichtingsverkeer*. Respect voor de menselijke waardigheid heeft hier enkel betrekking op de wijze waarop de overheid gedetineerden bejegen. In het tweede, dialogische type schrijft de gevoeligheid voor de menselijke waardigheid van de tegenpartij zich in in een *tweerichtingsverkeer*. Gehoopt wordt dat *beide* partijen aangesproken worden door elkaars waardigheid. De overheid heeft hier een belangrijke ondersteunende en omkaderende functie om dit procesmatig gebeuren mogelijk te maken.

Ten tweede, en nauw aansluitend bij het voorgaande: het humaniseren van het strafrecht via de rechtspositionele benadering is nauw verbonden met het formuleren van rechten en plichten. Respect voor de menselijke waardigheid betekent hier dat de overheid een welbepaalde verantwoordelijkheid draagt in haar bejegening van de gedetineerde. Deze verantwoor-

5 Over de idee van menselijke personen als 'sujets capables', zie P. Ricoeur, *Le juste*, Paris: Edition Esprit 1995, p. 30. 'La notion de capacité constitue le référent ultime du respect moral et de la reconnaissance de l'homme comme sujet de droit.'

delijkheid uit zich in het nakomen van *verplichtingen* die voortvloeien uit *rechten* waarvan de gedetineerde de eerbiediging kan eisen.

In het dialogische type van humaniseren van strafrecht speelt verantwoordelijkheid ook een belangrijke rol. Respect voor elkaars waardigheid voltrekt zich op het moment dat, om T. Todorov te parafaseren, het 'jij' geen middel meer is, maar een doel waarvoor de betrokkene de verantwoordelijkheid op zich neemt.⁶ Het grote verschilpunt met de rechtspositionele benadering is hier dat strafrecht aan humaniteit wint, wanneer de dialogische invulling van responsabilisering uit de rechten-plichten sfeer wordt weggehaald. Respect voor de menselijke waardigheid heeft binnen de context van bemiddeling iets spontaans. Het wordt elkaar geschonken. Respectvolle aandacht heeft hier in belangrijke mate te maken met een appèl dat partijen op elkaar doen om elkaar te beluisteren, om gevoelig te worden voor elkaars lot en om voor elkaar een stuk verantwoordelijkheid op te nemen.

Ten derde. Beide varianten van humaniseren van strafrecht zijn verweven met verschillende types van crimineel beleid. In het eerste model komt het humaniseren van strafrecht op gang vanuit een politieke wil om een bestaande strafrechtelijke institutie te hervormen: de penitentiaire instelling ('top-down'). In het dialogische type van humaniseren van strafrecht is het crimineel beleid geïnitieerd en uitgebouwd vanuit de samenleving ('bottom-up'). Herstelbemiddeling is gegroeid vanuit experimenten en pilotprojecten, opgezet door niet-gouvernementele organisaties en in nauwe samenwerking met universitaire instellingen. Die bemiddelingsprojecten zijn zich gaandeweg tot strafrechtelijke instituties en actoren gaan verhouden. De 'professionals' uit deze jonge praktijk hebben zich steeds geprofileerd als bewuste actoren in de criminele politiek. De verwettelijking van het aanbod tot herstelbemiddeling, die een grote onafhankelijkheid van de bemiddelingsdiensten garandeert, lijkt dit bottom-up beleid te continueren en verder te faciliteren.

Waarom moeten we nu zo omzichtig met beide types van humaniseren van strafrecht omspringen? Waarom lopen ze het risico in de praktijk aan draagkracht te verliezen of, dramatischer nog, in een proces van ontmensenlijking om te kantelen? Veel heeft wellicht te maken met de eigentijdse bestraffingscultuur waarin deze twee types zullen geïmplementeerd worden. Die cultuur en de bredere sociale context waarin ze is ingebed, zijn door de Britse socioloog David Garland op treffende wijze getypeerd als 'the cul-

6 T. Todorov, *De onvoltooide tuin. Het humanistisch denken in Frankrijk*, Amsterdam/Antwerpen: Atlas 2001, p. 182.

ture of control'.⁷ Een harde, door emoties gedreven aanpak van criminaliteit gaat er samen met een koel, berekend controleren van risicogedrag en van risicogroepen. Ook in België zijn sporen van die cultuur terug te vinden. Het penale klimaat is van dien aard dat de beleidsmakers (politici, administratie) voortdurend willen bewijzen dat ze controle- en prestatiegericht bezig zijn. De samenleving moet er van overtuigd worden dat ze snel dossiers kunnen afhandelen, dat ze de criminaliteit kordaat kunnen aanpakken en dat ze risicogedrag van individuen en groepen zo efficiënt mogelijk kunnen bewaken, beheren, beïnvloeden.⁸

In een op risicocontrole gefixeerde bestraffingscultuur schuilt er vooreerst een reëel gevaar van erosie van rechten van gedetineerden. Overwegingen van recidiverisico, van risico's voor het slachtoffer, van veiligheid binnen de gevangenis muren, zullen een belangrijke druk blijven uitoefenen op de volle erkenning van de gedetineerde als rechtsburger. Daarnaast wordt de uitholling van grondrechten vergemakkelijkt, door de aard zelf van grondrechten. Inkorting van de uitoefening van de rechten van een gedetineerde lijkt altijd wel op de een of andere wijze goed te praten. Die uitoefening, zeker in een penitentiaire context, is immers relatief aan andere belangen (de veiligheid van de burgers, de rechten van de slachtoffers). Wie deze belangen in het zog van de controlecultuur retorisch uitspeelt kan steeds een verregaande disciplinerende van gedetineerden en uitholling van hun grondrechten rechtvaardigen.⁹ Op die manier komt de rechtspositionele dynamiek van humanisering van strafrecht zwaar op de helling te staan.

De logica van risicocontrole noopt ook tot de grootste omzichtigheid in de implementatie van het tweede, dialogische type van humaniseren van strafrecht. In haar boeiende paper 'Secrets of the Self: Punishment and the Right to Privacy' schrijft de Britse penologe Barbara Hudson hoe Britse herstelbemiddelingspraktijken binnen deze logica gemakkelijk verworden tot intrusieve penale strategieën.

7 D. Garland, *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press 2001.

8 Wellicht ligt deze prestatiecultuur aan de oorsprong van de ernstige fouten die het Nederlandse parket recent heeft gemaakt in de zaak Nienke. De affaire kwam aan het rollen na een tv-uitzending van het actualiteitenprogramma *Netwerk*. Uit een onafhankelijk deskundigenverslag bleek dat het parket hier belangrijk bewijsmateriaal zou hebben achtergehouden waardoor de veroordeling van de (onschuldige?) hoofdverdachte werd vergemakkelijkt.

9 Dat het risico van een dergelijke erosie niet uit de lucht gegrepen is, blijkt reeds uit de parlementaire voorbereidingen van de basiswet gevangeniswezen, waarbij parlementariërs voortdurend wijzen op het evenwicht tussen de belangen van gedetineerden en die van slachtoffers. Voor deze analyse, zie T. Daems, 'Slachtoffers en evenwichtsdenken in het debat over de Basiswet Gevangeniswezen', *Fatik* 2005, p. 5-9.

'In broadening its objectives and claims of effectiveness to community crime prevention [...] restorative justice risks becoming a totalising technology of the self which disregards among other rights, privacy of family and intimate life. It becomes a penalty which demands constant examination and assessment of the secrets of the self.'¹⁰

Van een dialogische aanpak in de bemiddeling blijft er dan natuurlijk maar weinig over. Die aanpak is geperverteerd tot een list om binnen te dringen in de ziel van de verdachte/veroordeelde. Intieme emoties en attitudes worden er door bemiddelaars, hulpverleners, parket en rechters geregistreerd, naar elkaar doorgeseind en op hun risicogehalte getoetst. Belangrijke inzet van zo'n bemiddelingsprogramma is ook de dader door extern toezicht en dwang te disciplineren tot correctie van zijn intieme overtuigingen en innerlijke ingesteldheid. Externe controle en zelfcontrole vloeien zo in elkaar over.

Gelukkig hebben de opstellers van de wet van 22 juni van 2005 op perverse situaties als de Britse geanticipeerd door de vertrouwelijkheid in de definitie van herstelbemiddeling zelf in te schrijven en door uitdrukkelijk te stipuleren dat de mededelingen die worden gedaan in het kader van de tussenkomst van de bemiddelaar vertrouwelijk zijn. Toch blijft voorzichtigheid op zijn plaats. Veel zal in de toekomst afhangen van de striktheid waarmee deze vertrouwelijkheidsplicht zal worden nageleefd.

Daarnaast dreigt de aandrang van onze eigentijdse bestraffingscultuur om zichzelf en de maatschappij van haar eigen efficiënt dossierbeheer te overtuigen, een succesvolle implementatie van het dialogische type van humaniseren van strafrecht in de weg te staan. De dynamiek van efficiënte en snelle afhandeling riskeert van herstelbemiddelaars zuivere uitvoerende krachten te maken. Hen worden de tijd en de ruimte ontnomen om doorheen het bemiddelingsgebeuren en tegen de achtergrond van de verschillende fasen van strafrechtspleging, dader en slachtoffer gevoelig te laten worden voor elkaars waardigheid en te doen groeien in hun eigenwaarde. Herstelbemiddelaars moeten zo snel mogelijk tot een schaderegeling komen. Ook in dit scenario wordt de eigenheid van genoemde type van humaniseren van strafrecht in belangrijke mate van zijn substantie ontdaan. Niet het op gang brengen van het proces van gevoelig worden voor elkaars kwetsbare uniciteit, maar de afhandeling van de hoeveelheid dossiers bepaalt de professionele kwaliteit van de bemiddelaar. Bemiddelaars kunnen ook niet meer van onderuit vormgeven aan het crimineel beleid, zij

¹⁰ B. Hudson, *Secrets of the Self. Punishment and the Right to Privacy*, in: E. Claes, A. Duff & S. Gutwirth, *Privacy and the Criminal Law*, Antwerpen/Oxford: Intersentia, te verschijnen.

zijn een administratieve schakel geworden in een hiërarchisch gestructureerde 'top-down' politiek.

Tot slot is er nog een ander facet in het huidige bestraffingsklimaat dat de verwettelijking van herstelbemiddeling erg kwetsbaar maakt: de steeds toenemende aandacht voor het slachtoffer.¹¹ Vandaag de dag wordt oplegging van de straf steeds meer gezien als een vorm van eerherstel naar (de nabestaanden van) het slachtoffer toe. Bestrafing verschijnt hier als een regime dat verhindert dat de dader zijn leven kan verder zetten alsof de inbreuk op de persoon, het leed, de schade die het slachtoffer heeft geleden, van geen tel zouden zijn. Op de dader ligt een speciale band van verantwoordelijkheid ten aanzien van het slachtoffer die door de straf bekrachtigd wordt en waaraan hij niet kan ontsnappen. De vrijheidsberoving en -beperking die de dader wordt opgelegd, dwingt hem rekenschap af te leggen van de geschonden waardigheid van het slachtoffer, ook al is hij zelf als persoon niet bereid om actief verantwoordelijkheid op te nemen voor leed en lot van dat slachtoffer.

Hoewel de responsabiliseringsgedachte zich in de verwettelijking van herstelbemiddeling situeert tegen de achtergrond van een vrijwillig engagement van beide partijen – de wet stipuleert uitdrukkelijk dat bemiddeling een volstrekt vrijwillig aanbod is – toch zal het niet gemakkelijk zijn om herstelbemiddeling in de toekomst aan de greep van deze slachtoffergerichte visie op bestrafing te onttrekken. Immers ook in herstelbemiddeling staat de verbondenheid tussen slachtoffer en dader ten gevolge van een strafrechtelijke inbreuk centraal. Het gevaar bestaat dat herstelbemiddeling snel verengd wordt tot een praktijk waar *enkel* de dader wordt aangezet om zorgzaam met lot en leed van het slachtoffer om te gaan. Meer zelfs: verantwoordelijkheid is dan iets wat de dader in de bemiddeling *gedwongen* op zich moet nemen, in naam van het slachtoffer en diens recht op genoegdoening. In een dergelijk scenario wordt het dialogische type van humaniseren van strafrecht van zijn eigenheid beroofd. Het tweerichtingsverkeer in de bemiddeling en de spontane en genereuze dimensie van de gevoeligheid voor elkaars waardigheid, die het strafrecht een diep menselijke kwaliteit beogen te geven, zijn dan door de impact van een slachtoffergerichte visie op bestrafing volledig uit beeld geraakt. Erger nog. Ontkenning van de daders vrijheid om zelf al dan niet actief verantwoordelijkheid op te nemen voor het lot van het slachtoffer, kan alleen maar resul-

11 Over de aandacht voor het slachtofferthema in onze eigentijdse, westerse bestraffingscultuur, zie D. Garland, 'The Culture of High Crime Societies. Some Preconditions of Recent "Law and Order" Policies', *British Journal of Criminology* 2000, 40, p. 351 e.v. Garland wijst erop dat het slachtoffer hoe langer hoe meer een representatieve status krijgt, 'whose experience is taken to be common and collective, rather than individual and atypical'.

teren in het negeren van het persoon-zijn van de dader. Vanuit een eenzijdige aandacht voor de waardigheid van het slachtoffer komt dan een proces van ontmenselijking op gang.

Hiertegen zou men natuurlijk kunnen opwerpen dat deze verschuiving van aandacht normaal is en dus helemaal niets pervers heeft. Eerbied voor de waardigheid van het slachtoffer, zo luidt de reactie, moet noodzakelijkerwijze ten koste gaan van die van de dader. Beide partijen hebben immers niet dezelfde morele status en hetzelfde moreel gezag van spreken. Eerstgenoemde heeft niet voor het verlies van zijn waardigheid gekozen, laatstgenoemde wel. Deze tegenwerping gaat echter volledig voorbij aan de humaniserende werking van herstelbemiddeling en werkt eigenlijk pervertering verder in de hand. In het herstelbemiddelingsgebeuren kan immers de vrije en *autonome* geste van verantwoordelijkheid in hoofde van de dader niet in de weegschaal worden gelegd. De humaniserende dimensie van herstelbemiddeling staat of valt met de erkenning van die vrijheid en autonomie.

Tegen de achtergrond van deze doemscenario's, rest er mij tot slot iets te zeggen over de derde vraag die ik tot voorwerp van mijn commentaar heb gemaakt. Hoe de gevaren verbonden met beide types van humaniseren van strafrecht bezweren en welke rol is hier mogelijk weggelegd voor de strafrechtstheorie?

Wat de rechtspositionele benadering betreft, zou de bijdrage van strafrechtstheoretici erin kunnen bestaan nog scherper te articuleren waarom tegen de achtergrond van de menselijke waardigheid het belangrijk is de uitoefening van bepaalde grondrechten in een penitentiaire context te beschermen. Op dit moment is het nog lang niet uitgeklaard welke aspecten van de menselijke waardigheid en het menselijke persoon-zijn door welke grondrechten (of door welk samenspel van grondrechten) worden beschermd. Een dergelijke analyse zou ons beter toelaten te beargumenteren waarom bepaalde beperkingen van grondrechten, gemotiveerd door de eisen van een controlecultuur, ontoelaatbaar zijn vanuit het perspectief van de eerbiediging van de menselijke waardigheid.

Strafrechtstheorie kan ook tegemoetkomen aan de risico's die verbonden zijn met het dialogische type van humaniseren van strafrecht. Om de gevaarlijke klippen beter in het vizier te krijgen zou nog intenser moeten worden nagedacht over de verhouding tussen bestraffing en het bemiddelingsgebeuren, over de verhouding tussen de verschillende visies op waardigheid en verantwoordelijkheid die in de bestraffingslogica en de bemiddelingslogica aan het werk zijn. Tot slot is er nog veel denkwerk nodig op het terrein van het inbouwen van rechtswaarborgen (rechtspositionele benadering) in de bemiddeling, zonder het dialogische, procesmatige

karakter van bemiddeling te hoeven loslaten. De verwettelijking van herstelbemiddeling doet zelfs vermoeden dat de eerbiediging van de grondrechten van dader/verdachte en het slachtoffer (bijvoorbeeld het recht op privacy), juist een voorwaarde is opdat de dialogische benadering in de strafrechtspleging overeind kan blijven. Hoe een rechtspositionele en dialogische visie op de menselijke waardigheid elkaar kunnen aanvullen, is theoretisch echter nog onvoldoende uitgewerkt.¹² In het licht van de broze tendensen tot humaniseren van het (Belgische) strafrecht is een dergelijk onderzoek meer dan welkom. Willen waardevolle idealen ook echt nobele trekken in de strafrechtspleging aanbrengen, dan zullen ze in hun concrete realisatie moeten worden ondersteund door gedegen normatieve theorievorming.

¹² Ik heb hiertoe een bescheiden aanzet gegeven in E. Claes, 'Legaliteit, herstelrecht en menselijke waardigheid', *Delikt en Delinkwent* 2004, p. 11-32.